

Security Consequences of the US withdrawal from the Comprehensive Joint Action Plan for the Islamic Republic of Iran

Elahe Saleh Rezaei¹ | Ali Ilkhanipour Nadri² | Hossein Moeinabadi Beidgoli³

DOR: 20.1001.1.28210247.1402.3.1.6.3

Vol. 3
Spring 2023

Research Paper

Received:
04 April 2023
Revised:
27 December 2022
Accepted:
22 December 2022
Published:
31 December 2023
P.P: 143-172

ISSN: 2821-0247
E-ISSN: 2783-4743

Abstract

The JCPOA aimed to resolve nuclear discussions between Iran and the West through multilateralism. The research examines the national security implications of the US withdrawal from the JCPOA, the imposition of unilateral sanctions by the United States, and Iran's reduced commitments in response to this withdrawal. The study also discusses the approval of a proposed resolution by the United States, Britain, France, and Germany in the International Atomic Energy Agency's Board of Governors, the resurfacing of the issue of extending arms embargoes against Iran, and the US efforts to activate the "snapback" mechanism in the Security Council. Using a qualitative approach based on document analysis and the collection and analysis of textual and electronic data, the research applies a theoretical framework of offensive realism to address the security implications of the US withdrawal from the JCPOA for the Islamic Republic of Iran. The findings indicate that the US withdrawal from the JCPOA led to the reinstatement of previous missile sanctions and the imposition of more severe unilateral sanctions, which had an impact on key security issues in the Persian Gulf region. Some Persian Gulf countries perceived Iran as a significant threat due to conventional and asymmetrical missile capabilities and increased regional influence, leading to a decline in Iran's national security and fueling the desire of these countries to procure arms.

Keywords: JCPOA, Security, Offensive Realism.

1. Corresponding Author, M.A. in Diplomacy and International Organizations, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran. taherehasanpor1382@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Political Science, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran.
3. Associate Professor, Department of Political Science, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran.

Cite this Paper: Saleh Rezaei¹L & Ilkhanipour Nadri²A, Moeinabadi Beidgoli³H. (2025). Security Consequences of the US withdrawal from the Comprehensive Joint Action Plan for the Islamic Republic of Iran. *American Strategic Studies*, 3(9), 143-172.

Publisher: Imam Hossein University "Authors Retain The Copyright"

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License(CCBY 4.0)

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۱/۰۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۰۱
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۱/۱۰
صص: ۱۷۲-۱۴۳

شاپا چاپی: ۰۲۴۷-۲۸۲۱
الکترونیکی: ۴۷۴۳-۲۷۸۳

پیامدهای امنیتی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

الهه صالح رضایی^۱ | علی ایلخانی پور نادری^۲ | حسین معین آبادی بیدگلی^۳

DOR: 20.1001.1.28210247.1402.3.1.6.3

چکیده

توافق حاصل از چندجانبه‌گرایی برجام در صدد حل و فصل مناقشات هسته‌ای میان ایران و غرب بود. مساله پژوهش این است که با خروج و اعمال تحریم‌های یک‌جانبه توسط ایالات متحده و کاهش تعهدات ایران در پاسخ به این خروج و اقدامات بعدی آمریکا، چالش‌هایی از جمله ایجاد ناامنی در سطح منطقه و سطح داخلی برای جمهوری اسلامی ایران، همچنین تصویب قطعنامه پیشنهادی ایالات متحده، بریتانیا، فرانسه و آلمان در شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی و مطرح شدن موضوع تمدید مجدد تحریم‌های تسلیحاتی علیه ایران و تلاش جهت فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط ایالات متحده در شورای امنیت ایجاد گردید. این پژوهش با روش کیفی و از نوع مطالعه اسنادی و مبتنی بر جمع آوری و تحلیل داده‌های چاپی و الکترونیکی می‌باشد. به‌کارگیری چارچوب نظری رئالیسم تهاجمی، به دنبال پاسخ به پیامدهای امنیتی خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد خروج آمریکا از برجام باعث شد تا علاوه بر بازگشت تحریم‌های موشکی قبلی، تحریم‌های شدیدتر یک و چندجانبه وضع گردد و حتی بر مسائل مهم امنیتی در منطقه خلیج فارس تأثیرگذارد. برخی کشورهای حاشیه خلیج فارس، ایران را از نظر نیروهای متعارف، موشک‌سازی، رشد نیروهای نامتقارن و افزایش نفوذ منطقه‌ای تهدیدی بزرگ تلقی کرده که خود عاملی برای افزایش تمایل برای خرید تسلیحات توسط کشورهای مذکور گردید و باعث شد تا امنیت ملی ایران روند نزولی در پیش گیرد.

کلیدواژه‌ها: برجام، امنیت، رئالیسم تهاجمی، ایران، آمریکا.

۱. نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد دیپلماسی و سازمان‌های بین‌المللی دانشگاه شهیدباهنر، کرمان، ایران.

elahehsaleh314@gmail.com

۲. استادیار، گروه علوم سیاسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

۳. دانشیار، گروه علوم سیاسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

استناد: صالح رضایی، الهه؛ ایلخانی پور نادری، علی؛ معین آبادی بیدگلی، حسین. (۱۴۰۴). پیامدهای امنیتی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات راهبردی آمریکا، ۳(۹)، ۱۷۲-۱۴۳.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع) «حق چاپ برای نویسندگان محفوظ است».

این مجله تحت مجوز (Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)) منتشر می‌شود.

مقدمه

برجام به‌عنوان اولین گام در تلاش گسترده جهت تغییر منطق تقابل در یک منطقه، به یک منطق همکاری در مورد چالش‌های امنیتی تبدیل شد و در جریان مذاکرات ۲۰۱۳-۲۰۱۵ ایران به دنبال دو نتیجه مهم بود، کاهش تحریم‌ها و امنیتی‌زدایی. استدلال اصلی (۱+۵) این بود که توافق مذکور تهدید جنگ را از بین می‌برد و ایران به یک کشور عادی تبدیل می‌شود و در نهایت چالش‌های تهران را برای آمادگی دفاعی پس از اکتبر ۲۰۲۰ کاهش می‌دهد (Divsallar, Otte, 2019:3). در واقع برجام توافق‌نامه‌ای اجرایی برای محدود کردن فعالیت‌های غنی‌سازی ایران در میان مدت بود. این بود که می‌توانست به ایران اطمینان خاطر بدهد و روی مسئله سلاح هسته‌ای تمرکز کند. البته جذابیتی که بازارهای جدید ایران برای شرکت‌های غربی و نفت ایران برای چین داشت، این معامله را پرمفعت‌تر کرد. از دید سیاستمداران ایالات متحده، برجام دارای سه نقص یا زمینه مهم بود: بازرسی‌ها، بندهای غروب آفتاب و مقررات مربوط به موشک‌های بالستیک. اول اینکه برجام صلاحیت انطباق کامل ایران یا تعهداتش، ذیل پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای را به آژانس انرژی هسته‌ای ارائه نداد. دوم، از طریق بندهای غروب آفتاب، این توافق به‌طور مؤثر مسیرهای مختلفی را جهت دستیابی به سلاح هسته‌ای در اختیار ایران می‌گذاشت. سوم، موشک‌های ایرانی یک چالش جدی بدون خطاب به وجود آورده است. در واقع دولت اوپاما، علی‌رغم نگرانی برخی متحدان اروپایی، موشک‌های بالستیک قاره‌پیما^۱ را در این توافق وارد نکرد (Bell, 2020:4). اما دولت ترامپ با دیدگاهی بدبینانه و کاملاً تهاجمی، موانع جدیدی بر سر راه روند اجرای برجام ایجاد کرد و با اشاره به «بند غروب آفتاب»^۲ عنوان کرد یکی از دلایل فاجعه‌آمیز بودن قرارداد همین است. وی ابتدا به دنبال اصلاح توافق برجام بود، در حالی که آنرا مایه شرم می‌دانست. اصلاحات ترامپ بدین قرار بود: ایران با دسترسی فوری هر سایتی که بازرسان بین‌المللی برای راستی‌آزمایی برجام نیاز دارند، موافقت کند. محدودیت چندساله تعهدات برداشته شده و فعالیت‌های هسته‌ای ایران برای همیشه تحت مراقبت و کنترل قرار گیرد. در برجام

1. ICBM

2. Sunsets

طبق برجام برخی از محدودیت‌های هسته‌ای و غیرهسته‌ای ایران در تاریخ معینی برداشته خواهد شد. مقامات و رسانه‌های غربی

مخالف توافق از آن به‌عنوان بندهای غروب یاد می‌کنند.

فعالیت‌های موشکی ایران محدود گردد، به گونه‌ای که توسعه و آزمایش موشک‌های بالستیک که به کلاهک هسته‌ای مجهز شود به منزله نقض برجام تلقی شده و آمریکا بتواند به سرعت تحریم‌های سنگین برقرار سازد (قبرلو، ۱۳۹۷:۹۳)، که اعمال و اجرایی شدن این اصلاحات می‌توانست ایران را در آستانه ناامنی دائمی قرار دهد. در حالی که بررسی سیاست امنیتی ایران نشان می‌دهد که ایران این توافق را نه تنها به‌خاطر نیازهای اقتصادی بلکه در راستای تضمین‌های امنیتی، خصوصاً برای محافظت خود در برابر جنگ یا تغییرات احتمالی در رژیم، امضا کرده است. با نگاه کلان، هدف کلی آمریکا از این کنش‌ها علیه ایران این است که قدرت بازدارندگی پیچیده ایران را خنثی کند (عسگرخانی، ۱۳۹۹). در ۸ می ۲۰۱۵ دونالد ترامپ به طور رسمی ایالات متحده را از توافق خارج و شدیدترین تحریم‌های اقتصادی که تاکنون بر ایران اعمال شده را مبذول و سپاه پاسداران ایران را به‌عنوان سازمان تروریستی معرفی کرد. منتقدان هشدار دادند که سیاست‌های او، ایالات متحده را در مسیر جنگ قرار می‌دهد. بر اساس این راهبرد، کاخ سفید یک گروه عملیاتی به‌خاورمیانه به‌عنوان یک نیروی دفاعی برای ثبات و آرامش با قصد مهار ایران یا سرشاخه‌های این دولت (گروه‌های نیابتی ایران در عراق و سوریه) و ممانعت از حمله به آمریکایی‌ها یا منافع آمریکا اعزام کرد (Ibsen, 2019). با این خروج، اتحادیه اروپا، راهبرد امنیتی و ثبات غرب آسیا را در خطر دید. همچنین وضعیت قاطعانه تهران پس از بهار ۲۰۱۹ نشان می‌دهد ایران در برابر فشار خصمانه آمریکا و اسرائیل در سراسر منطقه ایستادگی می‌کند به گونه‌ای که فشار حداکثری ایالات متحده تاکنون، به‌سختی رفتارهای سیاست خارجی ایران در خاورمیانه را تغییر داده است (Van Veen, 2020:13). براین اساس پژوهش حاضر به دنبال بررسی تاثیر این خروج بر امنیت ایران است و در تلاش برای پاسخ به این پرسش که پیامد خروج از برجام بر امنیت ایران چیست؟

۱- پیشینه تحقیق

پژوهش‌های انجام‌شده پیشین در رابطه با پیامدهای امنیتی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام بر امنیت جمهوری اسلامی ایران را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

الف) آثار داخلی

افتخاری و خیراتی (۱۳۹۸)، در مقاله «راهبردهای پسابرجامی آمریکا علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، به تحلیل راهبردهای آمریکا در خروج از برجام علیه امنیت ملی ایران و بررسی راهبردهای آمریکا در خروج از برجام از شش حوزه پرداخته‌اند. زمانی و نیاکویی (۱۳۹۸)، در مقاله «واکاوی عوامل مؤثر بر خروج ایالات متحده آمریکا از برجام»، ضمن اشاره به سیاست خارجی ترامپ، به تفسیر رژیم صهیونیستی و عربستان از برجام، افزایش حضور منطقه‌ای ایران و مساله موشکی‌اش پرداخته‌اند. بیوک و دیگران (۱۳۹۷)، در مقاله «تبیین راهبرد ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران پس از برجام»، قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدات ژئوپلیتیکی برجام را بررسی و معتقدند سیاست‌ها و ائتلاف‌های منطقه‌ای بعضی از کشورهای منطقه علیه ایران، اختناق همه‌جانبه ایالات متحده، حضور بیش‌ازپیش و متزاید چین و روسیه در منطقه و بحران‌های متواتر باعث گردید تا «ج.ا.» به‌خاطر منابع انرژی قابل توجه، رهیافت پیرامونی، همسایه‌های متعدد، قرارگرفتن در منطقه راهبردی و تعامل مناسب با اتحادیه اروپا جهت دستیابی به منافع و ارتقا وزن ژئوپلیتیک خود؛ راضی نگه‌داشتن مردم و امیدوار بودن به زندگی، جذب و بسط سرمایه‌گذاری برون‌مرزی و تثبیت آن در قلمرو جغرافیایی را مدنظر قرار دهد. رضایی‌پیش‌رباط (۱۳۹۷)، در مقاله «تأملی بر توسعه، تحول و چشم‌انداز پادمان‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی با تأکید بر برجام»، عنوان می‌کند ایران در سال‌های کنونی به‌دلیل توسعه و تثبیت پادمان‌های هسته‌ای با کشمکش‌های بین‌المللی مواجه شده‌است. این پادمان بر فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز ایران؛ سیری توسعه‌ای، تقویتی و تحکیمی داشته است. تصویب برجام، دستاوردهای مثبتی برای ایران به‌دنبال داشته و سبب لغو تحریم‌های شورای امنیت، تحریم‌های مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای و خروج از چارچوب فصل ۷ منشور ملل متحد شد. قنبرلو (۱۳۹۷)، در مقاله «مبنای نظری تحریم‌های مربوط به برنامه هسته‌ای ایران، مقایسه دیپلماسی دولت‌های ترامپ و اوباما»، ضمن بررسی دو دیدگاه واقع‌گرایی و لیبرالیسم در عرصه بین‌المللی و سیاست داخلی آمریکا در مقابل برجام، اذعان می‌کند لیبرال‌ها، تحریم اقتصادی را وسیله‌ای در راستای تغییر رفتارهای غیرقانونی و هنجارشکن می‌دانند. واقع‌گرایان، تحریم را یک وسیله سیاست خارجی در قالب منافع ملی می‌دانند. تهرانی (۱۳۹۷)، در مقاله «راهبرد ایالات متحده و تمهیدات ایران، حفظ لاشه برجام با سازوکار ماشه»، به بررسی راهبرد

ایالات متحده در برابر ایران، تمهیدات متقابل ایران و حفظ بقایای برجام با سازوکار ماشه می‌پردازد و معتقد است برجام نه تنها اجماع جهانی علیه تهران را بر هم زده؛ بلکه ایران به جمع جامعه جهانی بازگشته و مانند سایر کشورها وضعیت عادی پیدا کند. عابدینی (۱۳۹۵)، در مقاله «مقایسه تحریم تسلیحاتی علیه ایران در قطعنامه ۲۲۳۱ و قطعنامه‌های پیش از آن»، بیان می‌دارد، در برجام صحبتی از موضوع تحریم تسلیحاتی ایران به میان نیامده است. اما شورای امنیت برخی محدودیت‌های موجود در قطعنامه‌های قبلی را در پیوست دوم قطعنامه ۲۲۳۱ قرار داد و با ایجاد اصلاحاتی در این محدودیت‌ها، تغییرات مهمی را ایجاد کرد. خلیلی (۱۳۹۵)، در مقاله «تأثیر برجام و منزلت منطقه‌ای و بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران»، عنوان کرد برجام یک توافق راهبردی دارای آثار و نتایج در سه سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است. مذاکرات برجام در سطح بین‌المللی زمینه‌ساز چندجانبه‌گرایی نظم مطلوب بین‌المللی برای ایران بود، نظام عدم اشاعه هسته‌ای در سطح بین‌المللی را تقویت، دیپلماسی را به جای اقدام نظامی ثابت کرد. زاهدی و امینی (۱۳۹۵)، در مقاله «تأثیر برجام بر همکاری‌های امنیتی اتحادیه اروپا و ایران»، برجام را توافقی مهم در روابط میان ایران و اتحادیه اروپا به حساب آورده که توانایی اثربخشی در بخش‌های مختلف رابطه ایران و اتحادیه دارد که در صورت عملی شدن برجام و پایبندی اعضای به توافق مذکور می‌توان شاهد تحول در جهت روابط اتحادیه اروپا و ایران باشیم. رستمی و نادری (۱۳۹۵)، در مقاله «برجام پرونده اتمی و بسترهای امنیتی‌سازی و غیرامنیتی‌سازی» ضمن واکاوی مؤلفه‌های اصلی و سطوح عملکرد «ج.ا.ا.» در توافق برجام و در چارچوب رویکرد امنیتی‌سازی و غیرامنیتی‌سازی، معتقدند به تأخیر انداختن برنامه هسته‌ای ایران، موجه‌سازی حضور در خاورمیانه، زدن برجسب ناامنی به منطقه برای فروش تسلیحات، واداشتن هزینه‌های اقتصادی به ایران و جلوگیری از نفوذ ایران در منطقه دلیل اصلی امنیتی‌سازی پرونده هسته‌ای ایران می‌باشد.

ب) آثار خارجی

بی‌لاندو (۲۰۱۹)، در مقاله «نقض هسته‌ای ایران، برجام و فراتر از آن»، با اشاره به کاهش تعهدات ایران از برجام در پی خروج ایالات متحده اذعان می‌دارد ایران در پی خروج یا برهم‌زدن برجام نیست؛ بلکه تقریباً هدف آن‌ها این است با تحت فشار قراردادن اروپایی‌ها برای برداشتن

تحریم‌ها، کمک بیشتری بگیرند. اسلاوین (۲۰۱۸)، در مقاله «پیامدهای خطرناک خروج آمریکا از توافق هسته‌ای ایران»، اذعان داشته زنده ماندن در برجام بدون مشارکت ایالات متحده دشوار است. هول (۲۰۱۸)، در مقاله «پیامدهای از بین رفتن برجام بر معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و امنیت بین‌المللی» در سه مرحله به بررسی نتایج احتمالی یک بحران می‌پردازد. با احتمال خروج ایران از برجام و «ان.پی.تی» یک جنگ منطقه‌ای میان ایران و (رژیم صهیونیستی، عربستان و آمریکا) صورت می‌گیرد. با خروج ایران از برجام و پایبندی ظاهری به «ان.پی.تی»، برنامه هسته‌ای این کشور ادامه یافته و یک عدم اطمینان در منطقه به وجود می‌آورد و بازیگران منطقه هم اقدامات پیشگیرانه در رأس سیاست خارجی خود قرار می‌دهند. در نهایت نگاهی خوش‌بینانه‌ای به باقی ماندن ایران در برجام و بازگشت واشنگتن به توافق دارد. بک (۲۰۱۸)، در مقاله «چشم‌انداز روابط بین‌الملل در مورد توافق هسته‌ای ایران» با اشاره به خروج ترامپ و از برجام و خرسندی عربستان و اسرائیل از این اقدام، اذعان می‌دارد «از دیدگاه واقع‌گرایی، سناریوی قدرت هسته‌ای ایران حتی در صورت مطلوب بودن هم قابل قبول نیست»؛ و نهادگرایی هم رویکردی برای تقویت سیاست‌های منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و دستیابی به منطقه‌ای عاری از انرژی هسته‌ای را در خاورمیانه تصور می‌کند.

تفاوتی که در پژوهش حاضر نسبت به پژوهش‌های صورت گرفته وجود دارد این است که در بررسی‌های به عمل آمده هیچ‌کدام از پژوهش‌های پیشین به‌طور جامع به مسئله مورد بررسی ما در این پژوهش یعنی پیامدهای امنیتی خروج ایالات متحده آمریکا از برجام برای جمهوری اسلامی ایران، نمی‌پردازد. عمده مطالعات پژوهش پیش‌رو به شاخص‌های امنیت (پیامدهای نظامی، سایبری و هوش مصنوعی) برای جمهوری اسلامی ایران پرداخته است و با بهره‌گیری از چارچوب نظری واقع‌گرایی تهاجمی به تبیین و توضیح نقش آمریکا در رزمایش‌های نظامی، حملات سایبری، تلاش‌های دیپلماتیک در حاشیه خلیج فارس در راستای محدود سازی ایران، اعمال تحریم‌های یک‌جانبه و ترور شخصیت‌های مهم نظامی و هسته‌ای ایران می‌پردازد.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش از نوع کیفی، با رویکرد توصیفی - تحلیلی و بر پایه روش‌های کتابخانه‌ای است. در واقع یافته‌های پژوهش به صورت تجزیه و تحلیل به عنوان یک فرایندی از روش علمی، یکی از پایه‌های اساسی هر مطالعه پژوهشی است که از طریق آن کل فرایند پژوهشی از انتخاب مسئله تا دسترسی به یک نتیجه، هدایت می‌شود (خورشیدی و قریشی، ۱۳۸۱: ۲۵۳). پژوهشگر در تحقیقات توصیفی و تحلیلی به تأویل و تفسیر چرایی مسئله از ابعاد مختلف تا تحقیق و بررسی ادبیات‌های موجود در حوزه نظریه‌ها می‌پردازد (مارش و استوکر، ۱۳۷۸: ۲۲۶). در پژوهش تحلیلی به بررسی علت و معلول پرداخته می‌شود بنابراین اطلاعات اولیه به روش کتابخانه‌ای، سایت‌های خبری اینترنتی و مقالات گردآوری سپس با چارچوب نظری مشخص شده اطلاعات تجزیه و تحلیل نتیجه‌گیری می‌شود.

۳- مبانی نظری

امنیت یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مسائل هر کشوری است و به دلیل وابستگی بالای اجزا برداشت‌های متفاوت، اقدامات و اثرات متفاوتی را در پی دارد. جزیره‌ای عمل کردن نهادهای امنیتی و فقدان برنامه یکپارچه می‌تواند امنیت‌سازی را مختل و کشور را با مخاطرات بسیاری مواجه سازد. شناخت مؤلفه‌های برآورد^۱ و پیش‌بینی وضعیت امنیتی می‌تواند آفات ناشی از آن را به حداقل برساند. بدین ترتیب هر نظریه امنیتی دارای پارامترهایی از جمله مفهوم امنیت، مرجع امنیت، سطح امنیت، راهکار استراتژیک امنیتی خودی و غیر خودی و روش‌های تحصیل امنیت است (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۴۴-۴۰). مکتب فکری واقع‌گرایی یکی از قدیمی‌ترین نگرش‌ها در عرصه توضیح و تبیین مسائل بین‌المللی که مسئله امنیت، محور و پایه اصلی آن است (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۶۱) و معتقد است که دولت‌ها به طور بالقوه برای یکدیگر خطرناکند و امنیت ملی چیزی جز امنیت بین‌الملل نیست. در واقع از نظر نواقح‌گرایان تهاجمی ممکن است هر عاملی بر امنیت تأثیر بگذارد لکن موضوع امنیت هر چیزی نمی‌تواند باشد. بنابراین ناامنی پدیده‌ای اجتناب‌ناپذیر و

۱. تهدیدات امنیتی، آسیب‌های امنیتی، فرصت‌های امنیتی امکانات و مقدورات امنیتی، فرهنگ استراتژیک کشور، ساختارهای امنیت منطقه‌ای، ساختار امنیت بین‌الملل، روندهای امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی.

طبیعی است و از میان دو معادله امنیت بر کاهش احتمال شکست در جنگ تمرکز و چهار لایه بازدارندگی، واکنش، جنگ پیش‌دستانه و جنگ پیشگیرانه را ترسیم کرده‌اند (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۶۲-۲۲۳).

بدین ترتیب این مقاله با تکیه بر چارچوب نظری واقع‌گرایی تهاجمی که انگیزه کشورها برای بیشینه‌سازی قدرت در نظام بین‌الملل را ماهیت آنارشیک نظام بین‌الملل، قابلیت تهاجمی قدرت‌های بزرگ با توان آسیب رساندن، عدم اطمینان از نیت یکدیگر، تامین بقا به‌عنوان انگیزه اصلی و عقلایی بودن بازیگران؛ می‌داند (مرشایمر، ۱۳۸۸: ۳۶-۳۴؛ شیرخانی و مهاجرپور، ۱۳۹۱: ۲۶) به تبیین و تشریح پیامدهای خروج ایالات متحده از برجام برای جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. از آنجا که تضمین امنیت داخلی در برابر نیروهای خارجی مهم‌ترین هدف سیاست خارجی دولت‌ها می‌باشد (Waltz, 1979: 87-89)، مرشایمر استدلال می‌کند افزایش توانمندی‌ها و مقدرات می‌تواند امنیت کشور را بدون برانگیختن واکنش خنثی‌کننده و مقابله‌ای سایر کشورها تضمین کند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۱۹۹).

از دیگر سو با افزایش نقش فناوری و حجم عظیم اطلاعات و پیچیده‌تر شدن شرایط اجتماعی و ابزارهای ارتباطی، مفهوم جنگ دچار تحولات بسیاری شده و کشورها پس از چهار مرحله جنگ سرد، سخت، نیمه سخت و نرم وارد پنجمین مرحله جنگ سلطه با عنوان جنگ ادراکی یا شناختی^۱ شده‌اند. گاهی از این جنگ به عنوان جنگ موربانه‌ای نام می‌برند زیرا شکل تکامل یافته‌تر، پیشرفته‌تر و اثرگذارتر جنگ نرم است و از ویژگی‌های مهم این جنگ متکی بودن بر زیرساخت‌های نوین سایبری^۲ است (خوزین، ۱۴۰۱).

اگرچه نواقح گرایان در مورد توسعه دستور کار مطالعات امنیتی از جمله امنیت سایبری به اجماع نرسیده‌اند (خلیلی‌پور رکن‌آبادی و نورعلی‌وند، ۱۳۹۱: ۱۹۰) اما رئالیسم تهاجمی اذعان می‌دارد قدرت‌های بزرگ در جهت تضمین امنیت خود، همواره به دنبال بیشینه‌سازی درصد سهم خود از قدرت جهانی‌اند. قدرت فائقه بودن، بهترین راه تضمین بقاست، عرصه سایبر نیز

۱. در سال‌های اخیر به اصطلاح تکراری در اصطلاحات نظامی تبدیل شده است و نوع خاصی از جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران

(تهدید علیه امنیت مرجع) در جریان است.

۲. این سبک از حمله تا حدی توسط پارادایم غربی تمرکز بر عملیات سایبری تهاجمی مخرب در زیرساخت‌های حیاتی است که اغلب اوج

تئوریک آن به عنوان «پرل هاربر سایبری» می‌نامند.

فضایی است که در آن حمله بر دفاع سلطه و چیرگی دارد. رئالیسم تهاجمی چهارچوبی مفید جهت بررسی تعدادی از مسائل مرتبط با امنیت ملی در فضای سایبر می‌کند و در این فضا معمای امنیت را به سه روش مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. اولین وجه، رقابت تسلیحاتی سایبری بین کشورهایایی که بر اساس نظریه رئالیسم تهاجمی به دنبال برتری در این فضای راهبردی هستند را افزایش می‌دهد و کنترلی بر تولید و انتقال سلاح‌های سایبری وجود ندارد. دومین وجه آنچه که بر رمز و راز امنیت افزوده می‌شود این است که صاحبان این سلاح‌ها قطعاً از آنها بهره‌برداری خواهند کرد. برخلاف سلاح‌های هسته‌ای، در شرایط کنونی این سلاح‌ها قابل استفاده هستند. سومین وجه مسئله این است که در حوزه سایبری نظم دفاع حمله به هم خورده است. در عرصه سنتی عبور از رمز هر کشور توسط طرف مقابل حمله محسوب می‌شد؛ اما در فضای مجازی این گونه نیست و حساسیت‌ها کمتر است. همچنین موضوعی به نام دفاع فعال وجود دارد که طی آن می‌توانید برای دفاع و جلوگیری از حمله سایبری وارد سیستم طرف مقابل شوید و آن را مختل کنید؛ بنابراین در اینجا هرکس وارد شبکه طرف مقابل شود می‌تواند مدعی اقدام پیشگیرانه شود (دهقانی، ۱۳۹۷: ۱۳۱). با این توصیف می‌توان اذعان داشت جمهوری اسلامی ایران نیز همواره هدف انواع تهاجم‌ها بوده و هست؛ از این رو واکاوی مدل‌های مختلف جنگ علیه امنیت «ج.ا.ا» از اهمیت زیادی برخوردار است (خوزین، ۱۴۰۱) لذا وقت‌شناسی دقیق و فرصت‌طلبی به موقع تجدیدنظر طلبان، حواله دادن به اهداف بالقوه و اطلاعات نامتقارن به هژمون بالقوه امکان موفقیت می‌دهد؛ لذا، به حداکثر رساندن قدرت لزوماً خود سبب شکست نمی‌شود و کشورها می‌توانند منطقی تلاش کنند و در جهت هدف هژمونی منطقه‌ای عمل نمایند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۱۹۷-۱۹۹).

۴- برنامه هسته‌ای ایران؛ تاریخچه

فناوری هسته‌ای، علمی انکارناپذیر در گسترش دانش و رفاه زندگی بشر است که سبب توسعه پایدار و همچنین اقتدار یک کشور می‌گردد (کوشکی و میرحسینی، ۱۳۹۱: ۸۲). دولت‌ها در سطح نظام بین‌الملل برای دستیابی به منافع ملی و قدرت‌یابی به ابزارهای زیادی متوسل می‌شوند. آنها پیشرفت و توسعه در آخرین فناوری و سلاح راه، به معنای بقا و حفظ امنیت ملی می‌دانند که مهم‌ترین مسئولیت در ثبات یک کشور است (فتحی، ۱۳۹۹: ۸۲۶). سال ۱۹۵۷ ایران با همکاری

دولت آیزنهاور فعالیت هسته‌ای خود را آغاز و پس از انقلاب ایران، از یک سو به دلیل عدم همکاری آمریکا (بصیری و قاسمی، ۱۳۸۶: ۱۰۶-۱۰۵؛ رضوی‌نژاد، ۱۳۹۵: ۱۳۵) و از دیگر سو، مخالفت دولت جدید ایران با برنامه هسته‌ای این فعالیت مسکوت ماند. اما پس از حمله نظامی عراق به ایران و حمایت کشورهای عرب خلیج فارس، آمریکا و شوروی از عراق (حاجی‌یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۰۲۳)، ایران بر اساس منطق «خودیاری»^۱ در محیط هرج و مرج گونه به وجود آمده و در راستای تأمین بقا و امنیت بر آن شد تا امنیتش را از طریق «اتکا به خود» فراهم آورد.

در واقع معمای امنیت با اقدامات یک دولت، جهت افزایش امنیت خویش و واکنش دولتی دیگر، در نتیجه کاهش امنیتش شکل می‌گیرد (روی، ۱۳۸۲: ۶۸۷). بدین ترتیب چگونگی حفظ موقعیت ایران در موازنه قدرت‌های منطقه‌ای به دو صورت مطرح شد: نخست، «ایران به‌عنوان قوی‌ترین کشور منطقه» دوم، «ایران در یک منطقه قوی» (برزگر، ۱۳۹۷: ۱۸۵).

هر چند ساختار غیرمتمرکز و ماهیت آنارشیک نظام بین‌الملل، فضای بی‌اعتمادی و خودیاری حاکم باعث می‌شود کشورها به کنش‌ها و واکنش‌های یکدیگر توجه و کوچک‌ترین تلاش هر کشوری برای افزایش قدرت خود، واکنش‌های دیگر را به دلیل عدم درک و شناخت کامل اهداف و انگیزه‌های واقعی^۲ کشورها به دنبال داشته باشد (آدمی و قریشی، ۱۳۹۱: ۱۴۴-۱۴۳). بدین ترتیب توزان قوا در منطقه خاورمیانه به عنوان اهداف اصلی غرب، با جلوگیری از دستیابی ایران به فناوری هسته‌ای (اندیشکده تبیین، ۱۳۹۵/۱۱/۲۲) و فضا سازی علیه برنامه هسته‌ای ایران در راستای امنیتی کردن آن صورت گرفت (حق‌گو، ۱۳۹۵: ۲۳-۱۸). این گونه «بازی بزرگ» آغاز و تهران در شوک ناشی از تهاجم بی‌سابقه تبلیغاتی و انگاره‌سازی رعب‌آور رسانه‌های بین‌المللی از ماهیت فعالیت‌های هسته‌ای خویش، در وضعیت «گازانبر انفجاری»^۳ قرار گرفت (سوری، ۱۳۹۹: ۱۱۸-۱۲۰) و تهران را سر دوراهی سختی قرار داد که یا از آژانس خارج شود و یا همه فشارها را قبول نماید (ابوالحسن شیرازی، ۱۳۹۴: ۱۸).

با این حال «ج.ا.ا» سال ۱۳۹۰ رسماً دستیابی به فناوری هسته‌ای را اعلام کرد (اشکوری، ۱۳۸۳: ۶۴). آمریکا مقابل برنامه هسته‌ای و موشکی ایران، اقداماتی از جمله همکاری با اتحادیه اروپا

1. Self-Help

۲. نمی‌توان قدرت تهاجمی و دفاعی یک کشور را به‌خوبی تشخیص داد.

۳. توماس فریدمن

جهت متقاعد کردن ایران برای معلق کردن کامل فعالیت‌های هسته‌ای خود، اعمال فشار بر همسایگان ایران به منظور همکاری با آمریکا جهت اقدامات ضدایرانی و تشدید تحریم‌های یک‌جانبه علیه ایران را اتخاذ کرد.

۵- تحریم

قدرت‌های بزرگ بر این باورند که دستیابی به فناوری هسته‌ای در راستای صرفاً فنی و عدم دستیابی به سلاح هسته‌ای امری کاملاً استثنایی بوده و اصل را بر این قرار می‌دهند که دولت دارای فعالیت هسته‌ای گسترده به دنبال ساخت سلاح هسته‌ای است ولو آن را بیان نکند (قهرمان‌پور، ۱۳۹۵: ۹۷) در راستای همین دیدگاه، پنج قدرت دائمی شورای امنیت، تمام تلاش خود را به کار گرفته تا مانع از ظهور قدرت‌های هسته‌ای جدید شوند و تحت پیمان‌های بین‌المللی من جمله پیمان منع اشاعه هسته‌ای با استفاده از تحریم‌های اقتصادی و مالی از قدرت‌یابی هسته‌ای سایر دول جلوگیری می‌نمایند (قهرمان‌پور، ۱۳۹۵: ۹۲) این نحوه برخورد در قبال برنامه هسته‌ای ایران نیز به خوبی آشکار است.

ایران تجربه‌های تحریمی متفاوتی را در بستر تاریخ از زمان مصدق تا بعد از پیروزی انقلاب داشته است. تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه که به شش دوره «ابتدای انقلاب و جریان گروگان‌گیری، جنگ عراق علیه ایران، بازسازی، ریاست‌جمهوری کلینتون و سیاست مهار دوجانبه^۱، پس از حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و در نهایت بعد از صدور قطعنامه‌های شورای امنیت» تقسیم‌بندی می‌شود. تمام تحریم‌ها در این شش دوره مبتنی بر ممنوعیت فروش تجهیزات نظامی به ایران و تحریم‌های اقتصادی بوده است (طغیانی، ۱۳۹۶: ۲۶۱-۲۷۱).

تحریم مالی و اقتصادی در کنار تحریم تسلیحاتی ایران بر اساس قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل به وضوح نشان‌دهنده غلبه ذهنیت نواقعی‌گرایی در برخورد با موضوع هسته‌ای ایران است (قهرمان‌پور، ۱۳۹۵: ۵۱). قطعنامه ۱۹۲۹ شورای امنیت برنامه اتمی ایران را به اهداف نظامی ارتباط داد و دامنه تحریم‌های خود را بسیار فراتر از برنامه اتمی ایران برد و ذیل ماده ۴۱ فصل هفتم

۱. استراتژی مهار دوجانبه، بازگشت آمریکا به سیاست «ژاندارمی مستقیم» است. حضور نیروهای آمریکایی در منطقه خلیج فارس شاهد این ادعا می‌باشد. طرح سدن‌فوذ دوگانه شامل مقاصد کلینتون (تنظیم یک راهبرد پیرامون وضعیت ایده‌آل خلیج فارس پس از جنگ سرد و خلع ید عراق از کویت توسط آمریکا) بود.

مشور سازمان ملل متحد، از کشورهای عضو سازمان ملل خواست تا «تمام اقدامات لازم» را برای جلوگیری از انتقال فناوری یا کمک‌های فنی به ایران در ارتباط با فعالیت‌های موشکی بالستیک اتخاذ کنند (کاشانی، ۱۳۹۷: ۸۳-۸۴).

محمدجواد ظریف، وزیر امور خارجه وقت ایران در کتاب راز سر به مهر عنوان کرده است: «یکی از مهم‌ترین اقدامات منع اشاعه آمریکا در قبال ایران، فوق‌العاده بودن پرونده ایران در شورای حکام آژانس در سال ۲۰۰۳، همکاری با اتحادیه اروپا برای متقاعد کردن ایران برای تعلیق کامل فعالیت‌های هسته‌ای خود، تشکیل گروه ۵+۱ به منظور متقاعد کردن ایران به توقف کامل فعالیت‌های هسته‌ای خود است. افزایش فشار سیاسی، مالی و اقتصادی ایران، ارسال پرونده ایران به شورای امنیت و تصویب قطعنامه‌های تحریمی علیه ایران در سال ۲۰۰۶ و پس از آن، اعمال فشار بر همسایگان ایران برای همکاری با آمریکا در انجام اقدامات علیه ایران، اعمال تحریم‌های یک‌جانبه علیه ایران به دلیل فعالیت‌های هسته‌ای اش همچنین تلاش برای متقاعد کردن روسیه و چین برای توقف همکاری هسته‌ای با ایران، در راستای جلوگیری از پیشرفت ایران در زمینه فناوری موشکی صورت گرفت. ایالات متحده توانست دامنه قوانین تحریمی خود را در بستر قطعنامه‌های شورای امنیت شمول جهانی بخشد و حلقه محاصره ایران را تنگ و امکان تنفس اقتصادی را برای ملت ایران پرهزینه و حتی در مواقع و مواضعی سلب کند.» ایشان با اشاره به قطعنامه ۱۹۲۹ اذعان کردند:

«این قطعنامه سخت‌ترین و جانکاه‌ترین تحریم‌های ظالمانه و غیرانسانی را که مصداق بارز معنای کاربرد واژه «تروریسم» می‌تواند تلقی گردد، متوجه دانش، صنعت، اقتصاد، بهداشت و درمان جامعه ایران کرد و عبور از حصار تحریم‌ها یکی از دلایل سه‌گانه «ج. ا.» برای ورود به مذاکرات هسته‌ای بود» (ظریف، ۱۴۰۰: ۵).

۶- سیر مذاکرات هسته‌ای

بدین ترتیب، پرونده هسته‌ای ایران به عنوان یک موضوع مناقشه‌ای؛ موضع‌گیری و اظهارنظر^۱ اغلب کشورهای جهان در عالی‌ترین سطوح را به دنبال داشت. این حساسیت تا آن اندازه بود که در طول فرایند مدیریت بحران هسته‌ای، رفتارهای بدیع و حتی منحصربه‌فردی از ناحیه قدرت‌های بین‌المللی را در پی داشت (سوری، ۱۳۹۹: ۱۱۹). در بحران هسته‌ای، سیاست و خواست ایران یک طرف داستان و در سمت دیگر قدرت‌های بزرگ قرار داشته که در حفظ وضع موجود نظام بین‌الملل منافع قابل توجهی دارند و می‌کوشند یک نظم هژمونیک ایجاد کنند تا هر دولتی نتواند به میل و خواست خود معادلات نظام بین‌الملل را تغییر دهد. در این راستا ایران به‌رغم فشارهای وارده از سوی آمریکا، اروپا و متحدان آنها و نیز اعمال تحریم‌های سازمان ملل از مواضع اصلی خود عقب‌نشینی نکرد؛ اما تأکید نمود برای دفاع از حقوق خود حاضر به مذاکره است (قهرمان‌پور، ۱۳۹۵: ۵۳). بعد از برگزاری چند دوره نشست و انعقاد توافقنامه‌هایی^۲ در این خصوص به‌خواست شورای حکام گروهی متشکل از ۵ عضو شورای امنیت^۳ به‌همراهی آلمان، گروه موسوم به ۵+۱ در خصوص مسئله هسته‌ای ایران تشکیل گردید. این گروه پیرامون فشار بر پایان دادن به برنامه هسته‌ای ایران، قطعنامه‌های ۱۷۴۷، ۱۸۰۳ و ۱۸۳۵ را تصویب کردند.

مذاکرات اتمی ۱۲ سال به میزبانی ۱۵ شهر مختلف که گاه با افزایش تحریم‌های شورای امنیت، آمریکا و اتحادیه اروپا و تشدید اقدامات و توسعه برنامه اتمی ایران هم‌زمان می‌شد و طی این مدت به نتیجه مورد درخواست طرفین نرسیده و عملاً شکست می‌خورد؛ به طول انجامید. باوجود تمام چالش‌ها، پیگیری اهداف و خواسته‌های مختلف در سیر نشست‌ها، در مذاکرات صورت گرفته^۴ ایران از دو مقطع مختلف به مسئله نگاه می‌کرد. در آغاز مذاکرات به اولین خطوط قرمز براساس حقوق و واقعیت‌های موجود، یعنی بخش هسته‌ای در راستای تثبیت غنی‌سازی در

۱. له یا علیه

۲. توافقنامه تهران، توافقنامه بروکسل، توافقنامه پاریس

۳. (روسیه، چین، فرانسه، انگلیس و آمریکا)

۴. نشست ژنو یک، نشست ژنو دو، نشست ژنو سه، بیانیه سه‌جانبه تهران، توافق تهران، نشست استانبول یک، نشست استانبول دو، نشست بغداد، نشست مسکو، مذاکرات نیویورک، مذاکرات ژنو ۵، مذاکرات ژنو ۶، مذاکرات لوزان

داخل خاک ایران و ادامه آن بدون لحظه‌ای توقف، حفظ ظرفیت فعال غنی‌سازی موجود، حفظ ماهیت آب سنگین رآکتور اراک و یا حفاظت از ظرفیت و ارزش راهبردی - و نه صنعتی و علمی - فردو به‌عنوان تأسیساتی برای صیانت از دانش هسته‌ای، استمرار غنی‌سازی در کشور به‌ترتیبی که حداقل یک سانتریفیوژ آماده‌به‌کار در آن وجود داشته باشد. در سایر بخش‌ها، عدم هرگونه نظارت بر سیستم‌های تسلیحاتی و موشکی ایران، لغو فوری تحریم‌های اقتصادی و مالی در موضوع مذاکره هسته‌ای، لغو فوری قطعنامه‌های شورای امنیت، که در فرایند ورود به جزئیات مذاکره خطوط قرمز ثانوی ابعاد خود را نمایاند. مهم‌ترین مجموعه اختصاص به بحث تحریم‌ها داشت. در این بخش تحریم صنعت هوایی و فروش هواپیما، تحریم تسلیحاتی و تحریم‌های اشاعه‌ای مربوط به کالای دو منظوره از طریق یک کانال خرید در قالب کمیسیون مشترک و نه شورای امنیت آن هم صرفاً برای یک دوره زمانی و تحریم‌های موشکی به محدودیت‌های غیر الزام‌آور مبدل گشته بود (ظریف، ۱۴۰۰: ۴۵۹-۴۶۴).

در جریان مذاکرات لوزان طرفین مذاکره در تلاش برای حصول توافقی بودند که علاوه بر غیرممکن ساختن دستیابی ایران به سلاح هسته‌ای، حق استفاده ازین فناوری در راستای اهداف صلح‌آمیز برای ایران محفوظ باقی بماند. در نهایت با توافق موقت موسوم به «برنامه جامع اقدام مشترک» که ضمانت کرد برنامه هسته‌ای ایران منحصراً صلح‌آمیز بوده و با ایجاد یک تغییر اساسی در نگرش کشورها به این موضوع (برجام، ۱۳۹۲: ۲)، برای اولین بار حق دستیابی ایران به چرخه کامل سوخت هسته‌ای را محفوظ و محترم دانست (کاشانی، ۱۳۹۷: ۸۸-۹۰) و طولانی‌ترین مذاکرات بین‌المللی میان ایران و شش قدرت جهانی به نتیجه رسید.

برجام در کنار ایجاد محدودیت‌های مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای «ج.ا.ا»، حقوق و مزایایی در زمینه‌های هسته‌ای، مالی، پولی و بیمه‌ای را برای ایران به‌دنبال داشت. بسته‌شدن موضوع «ابعاد نظامی احتمالی» برنامه هسته‌ای ایران، خروج ایران از فصل هفتم منشور ملل متحد، لغو تحریم‌های بین‌المللی شورای امنیت، اتحادیه اروپا و آمریکا مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای ایران، احراز و تثبیت حقوق ایران در زمینه غنی‌سازی هسته‌ای و فناوری آب‌سنگین و تعیین الزامات قانونی نرم برای تسهیل همکاری‌های بین‌المللی ایران با دولت‌های پیشرفته هسته‌ای، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای برجام برای ایران بود (رضایی پیش‌رباط، ۱۳۹۶: ۸۳).

۷- محتوای برجام

از منظر ایران، برجام به این کشور این امکان را می‌دهد که برنامه هسته‌ای بومی و منحصراً صلح‌آمیز را در راستای ملاحظات علمی و اقتصادی باهدف اعتمادسازی براساس این توافق دنبال کند تا همکاری‌های بین‌المللی در این زمینه تشویق شود. در این زمینه محدودیت‌های اولیه‌ای که به صورت دوجانبه در برجام تعریف و تشریح شده است، به دنبال تحول تدریجی برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز ایران، از جمله فعالیت‌های غنی‌سازی آن، برای یک برنامه تجاری برای مقاصد منحصراً صلح‌آمیز و در راستای هنجارهای بین‌المللی منع اشاعه بین‌المللی با سرعتی معقول خواهد بود. طبق دیدگاه گروه ۵+۱، اجرای برجام به تدریج به آن‌ها این امکان را می‌دهد که به ماهیت منحصراً صلح‌آمیز برنامه ایران اعتماد کنند. برجام منعکس‌کننده مؤلفه‌های تعریف‌شده دوجانبه است که با نیازهای عملی و محدودیت‌های توافق شده در حوزه برنامه هسته‌ای ایران، از جمله فعالیت‌های غنی‌سازی، تحقیق و توسعه سازگار است. برجام نگرانی‌های گروه ۵+۱ را از طریق اقدامات جامعی که شفافیت و راستی‌آزمایی را فراهم می‌کند، در نظر می‌گیرد. برجام منجر به تعلیق همه‌جانبه تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد و همچنین تحریم‌های چندجانبه و ملی مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران می‌شود و اقداماتی را برای دسترسی به تجارت، فناوری، تأمین مالی و انرژی مهیا می‌سازد (برجام، ۱۳۹۲: ۲).

۸- ره‌آورد برجام

بسته‌شدن موضوع ابعاد نظامی احتمالی برنامه‌های هسته‌ای ایران، خروج ایران از چارچوب مقررات فصل هفت منشور سازمان ملل متحد، پایان پروژه سیاسی و امنیتی‌سازی برنامه هسته‌ای ایران به‌عنوان بخش اصلی پروژه بزرگ ایران هراسی نتیجه امنیتی برجام و تحکیم حقوق ایران در زمینه غنی‌سازی و آب سنگین، الزام کشورهای پیشرفته هسته‌ای به همکاری با ایران در زمینه فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز نتیجه هسته‌ای آن بود. در بُعد موشکی تحریم‌های مربوط به فناوری موشک‌های بالستیک به مدت ۸ سال و برخی تحریم‌های مشابه علیه فروش جنگ‌افزارهای متعارف به ایران به مدت ۵ سال باقی ماند. از نظر اقتصادی، لغو تحریم‌های بین‌المللی (مالی، بانکی و اقتصادی)، لغو کامل تحریم

واردات نفت، گاز و محصولات پتروشیمی از ایران، لغو تحریم صادرات تجهیزات کلیدی صنایع نفت و گاز و پتروشیمی به ایران، لغو تحریم سرمایه‌گذاری در صنایع نفت، گاز و پتروشیمی ایران، لغو تحریم‌های مربوط به کشتیرانی و کشتی‌سازی اروپا علیه ایران، لغو کامل تحریم‌های مربوط به صنایع خودرو و حمل‌ونقل، لغو تحریم‌های مربوط به نقل‌وانتقال و خرید و فروش طلا، فلزات گران‌بها، الماس، اسکناس و ضرب سکه، لغو تحریم آمریکا مربوط به فروش هواپیمای غیرنظامی به ایران همراه برخی کالاهای تجملی وارداتی از ایران (پسته و خاویار) را در پی داشت (ویتمن، ۲۰۱۵).

درواقع برجام به نوعی تلاش کرد تا با برقراری ثبات در منطقه و بازدارندگی، بین دو بُعد سیاست خارجی ایران، لزوم همکاری‌های منطقه‌ای برای ارتباط با جامعه بین‌المللی و جذب سرمایه‌های بین‌المللی در منطقه از یک سو و بازدارندگی تهدیدات امنیت ملی در درون منطقه از سوی دیگر، تعادل ایجاد کند (برزگر، ۱۳۹۷: ۱۹۶).

۹- خروج از برجام

با روی کار آمدن ترامپ در آمریکا و تلاش‌های او و متحدان منطقه‌ای‌اش برای معرفی مجدد ایران به عنوان منبع افزایش بی‌ثباتی منطقه‌ای و جلوگیری از قوی‌تر شدن ایران در موازنه قوای منطقه‌ای، پیچیدگی‌هایی به وجود آمد (برزگر، ۱۳۹۷: ۲۴۶۱). در حالی که پژوهشگران مرکز امنیت نوین آمریکا^۱ تاکید کرده بودند در دوران پس‌برجام آمریکا باید با ایران هم‌زمان مقابله و همکاری کند. بدین گونه که ضمن محدود ساختن و تحریم سپاه به عنوان بازوی اصلی جمهوری اسلامی با گسترش همکاری‌ها میان آمریکا و ایران در مسائل انسان‌دوستانه، محیط‌زیست، حمایت از جامعه مدنی ایران، گسترش تبادلات و برخورد چهره‌به‌چهره میان مردم ایران و آمریکا در زمینه‌هایی مانند ورزش، کسب‌وکار و محیط دانشگاهی و... تا حدی از بازگشت دادوستدهای بخش خصوصی به ایران که در جهت برداشته شدن تحریم‌هاست، پشتیبانی کند (مرادی، ۱۳۹۴: ۱۳۴).

۱. در گزارش ۱۱۳ صفحه‌ای با عنوان «پس از برجام: برنامه‌ای بلندمدت برای آمریکا»

لیکن بحث اصلی ترامپ این بود، توافق هسته‌ای بدون ایجاد تغییر در رفتار منطقه‌ای ایران، قدرت منطقه‌ای‌اش را افزایش خواهد داد و برای حفظ توازن نیروهای منطقه‌ای بهتر است توافق دیگری با ایران منعقد شود که شامل ابعاد وسیع‌تری از مهار نقش منطقه‌ای ایران، محدود کردن فعالیت‌های موشکی و توقف مداخله‌اش در مسائل منطقه از جمله عراق، سوریه و یمن باشد (واشنگتن‌پست، ۲۰۱۷/۱۰/۳۰). زیرا آمریکا خود را تنها هژمونی منطقه دانسته و مانع رسیدن دیگر کشورها به چنین جایگاهی می‌شود (دیلم‌صالحی و صائبی، ۱۳۹۶: ۱۲۸). جرج فریدمن^۱ معتقد است: «مشکل ما با ایران بر سر فعالیت هسته‌ای این کشور نیست، بلکه ایران نشان داده است نه فقط بدون حمایت آمریکا، بلکه در حال درگیری با آمریکا به عنوان بزرگ‌ترین قدرت تکنولوژیک و نظامی منطقه بود» (کوشکی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۴۱-۳۴۲؛ به نقل از فریدمن، ۱۳۹۲: ۱۰۲). در آمریکا دو دیدگاه معتقد به برخورد نظامی و معتقد به برخورد سیاسی و دیپلماتیک نسبت به فعالیت هسته‌ای ایران وجود دارد. اندیشمندان مرکز نیکسون پنج عامل تغییر سیاسی، دگرگونی در برداشت‌ها نسبت به سودمندی سلاح هسته‌ای، فشارهای خارجی، تضمین‌های امنیتی و در نهایت تنگناهای اقتصادی را برای عقب راندن هسته‌ای مدنظر دارند (اشکوری، ۱۳۸۳: ۶۴).

مرشایمر، تصمیم ترامپ برای خروج از برجام را نادرست خواند و با اشاره به سیاست «درگیر» کردن ایران در مسائل منطقه که از سوی اروپایی‌ها و اوپاما دنبال می‌شد، تأکید کرد که «راه تغییر رفتار ایران دخیل کردن آن‌ها (ایرانی‌ها) در عرصه بین‌المللی، از طریق دیپلماسی است نه آنکه اسلحه به سمت آنها نشانه بگیریم» (ایسنا، ۱۳۹۷/۰۴/۳۰).

با خروج آمریکا از برجام، «اداره کنترل دارایی خارجی وابسته به وزارت کشور» بیانیه‌ای منتشر کرد و تمامی تحریم‌های لغو شده قبلی به‌موجب برجام که شامل تحریم دستیابی به دلار، تجارت با طلا یا فلزات بهادار، سرب سیاه، فلزات خام و نیمه ساخته، معاملات ریالی و نگهداری حساب، خودرو سازی، واردات فرش و مواد غذایی از ایران به آمریکا، صادرات قطعات هواپیماهای مسافری به ایران، معامله با شرکت نفت ایران، تحریم مبادله با بانک مرکزی ایران و خدمات بیمه ای می‌شد را باز اعمال نمود (سیدتقی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۸-۴۹).

انگلیس، فرانسه و آلمان با خروج ایالات متحده، به دنبال حفظ برجام بودند. اما این سه قدرت اروپایی نتوانستند منافع تجاری و سرمایه‌گذاری که طبق توافق به ایران داشتند را در برابر

۱. مدیر آژانس اطلاعات و مراقبت راهبردی آمریکا

تحریم‌های جدید آمریکا (که تجارت حیاتی نفت ایران را خفه کرده است) عملی سازند (آیریش، ایموت: ۲۰۱۹/۰۸/۱۲). ایران طی بیانیه‌ای خطاب به هماهنگ‌کننده برجام، آغاز گام‌های کاهش پایبندی به تعهدات هسته‌ای در اردیبهشت ۱۳۹۸ را علنی کرد و پیرو آن تعهدات خود را، طی پنج گام (توقف ذخایر اورانیوم غنی شده و ذخایر آب‌سنگین، عبور از غنی‌سازی ۳/۶۷، محدودیت‌های تحقیق و توسعه، گازدهی در فردو و درنهایت توقف تمام محدودیت‌های عملیاتی ایران در برجام) کاهش داد (وزارت امور خارجه، ۱۴۰۰: ۱۷۲-۱۷۱). هم‌زمان با کاهش گام‌های ایران، آژانس انرژی اتمی تأیید کرد ایران غنی‌سازی اورانیوم در نیروگاه فردو را آغاز و به سرعت، غنی‌سازی را با انواع ماشین‌های سانتریفیوژ پیشرفته‌ای که طبق توافق ممنوع شده‌اند، تسریع بخشیده است. این اقدام نگرانی قدرت‌های اروپایی که قبلاً نقض‌های تهران از جمله غنی‌سازی اورانیوم فراتر از حد مجاز و خلوص شکاف‌پذیر غنی‌سازی را دیده بودند، بر انگیخت (آیریش و ایموت، ۲۰۱۹/۰۸/۱۲).

بدین ترتیب متعاقب خروج ایالات متحده آمریکا از برجام و شدت گرفتن گفتمان‌های ضدایرانی در آمریکا، بیش از گذشته نام ایران با توصیف‌هایی مانند بزرگ‌ترین کشور حامی تروریسم، بزرگ‌ترین تهدید آمریکا و مانند آن^۱ همراه شد. مقامات آمریکایی همه گزینه‌های خود علیه ایران را در نظر گرفته و هیچ کدام از جمله گزینه نظامی را رها نمی‌کنند. موضوعی که در کنار جنگ اقتصادی گسترده این کشور علیه ایران در حال انجام و تحرکات و جابه‌جایی‌های نظامی آمریکا در منطقه و اشارات متعدد آن‌ها به استفاده از گزینه نظامی علیه ایران مطرح و به شدت تقویت شده است (مرکز بررسی‌های راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۹۷/۰۵/۰۶). البته حمله نظامی آمریکا به ایران می‌تواند باعث بی‌ثباتی منطقه و ایجاد شوک‌های انرژی و به خطر انداختن منافع متحدان آمریکا شود و همچنین به هژمونی و اقتصاد آمریکا آسیب برساند. آمریکا به این واقعیت واقف است که هرگونه حمله نظامی به ایران با واکنش رقبای خود همراه خواهد شد، بنابراین سعی می‌کند با احتیاط بیشتری عمل کند و خود را درگیر جنگی فرسایشی و پرهزینه مانند باتلاق ویتنام نکند (نجم‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۸: ۷۹-۱۰۲).

۱. عملیات روانی: جنگ‌های روانی و دیگر فعالیت‌های روانی، اعمال سیاسی، نظامی، اقتصادی و ایدئولوژیکی به منظور ایجاد زمینه مساعد در احساسات و رفتار گروه‌های مورد هدف به منظور نیل به هدف‌های ملی (متفکر، ۱۳۸۶: ۱۸). روش‌های جنگ روانی (تهدید، فریب، تکرار مطالب، شایعه، تحریف، سانسور خبری، بزرگ‌نمایی مشکلات، تفرقه‌افکنی، ترور، تبلیغات، دادن اطلاعات ناقص و کوچک‌نمایی توانمندی‌ها) است (صلاح، ۱۳۸۱: ۸۹).

بی تردید از زمان خروج یک‌جانبه ایالات متحده از برجام، خاورمیانه دوران سختی را پشت سر می‌گذارد و فشارهای حداکثری بر ایران، تنش‌های سختی بین دو کشور ایجاد کرده است. ایران در مقابل این فشار سیاست «صبر و بردباری» را رها و راه‌برد سخت در پیش گرفته است.

۹-۱- تجاوز پهپاد^۱ به حریم هوایی ایران

هوایمای بدون سرنشین آمریکایی «رو-۴ آ گلوبال هاوک^۲» بی توجه به اخطارهای رادیویی به حریم هوایی و سرزمینی ایران وارد شد. ایران براساس ماده ۵۱ منشور ملل متحد در راستای حق دفاع مشروع خود؛ آنرا در منطقه کوه مبارک هرمزگان ساقط نمود. تخت‌روانچی^۳ طی نامه‌ای به دبیرکل و رئیس شورای امنیت سازمان ملل ضمن مطلع ساختن این شورا از آنچه آن را «اقدام غیرقانونی و خطرناک ارتش آمریکا علیه تمامیت ارضی ایران» خواند و عنوان نمود تهران «به دنبال جنگ نیست» اما «مصمم است با قدرت از زمین، دریا و هوای خود دفاع کند» (تابناک، ۱۳۹۸). ترامپ سرنگونی پهپاد آمریکایی توسط ایران را «اشتباهی بسیار بد» خواند و تهدید به حمله نظامی به ایران در تلافی سرنگونی پهپاد نمود و برخی مقامات ارشد آمریکا^۴ طرفدار پاسخ نظامی بودند. مقامات ارشد پنتاگون هشدار دادند که چنین اقدامی می‌تواند منجر به تشدید تنش ماریچی با خطراتی برای نیروهای آمریکایی در منطقه شود. در این راستا نانسی پلوسی^۵ معتقد بود: «این یک وضعیت خطرناک است. ما با کشوری روبرو هستیم که بازیگر بدی در منطقه است. ما هیچ توهمی در مورد ایران از نظر انتقال موشک‌های بالستیک نداریم» (The new York times, 2019).

۱. پهپاد واژه‌ای است برای هوایماهای بدون سرنشین و مخفف «پرنده هدایت‌پذیر از دور» که به وسیله کنترل از راه دور یا با برنامه‌های پیش پروازی از قبل یا با سامانه‌های خودکار دینامیک هدایت می‌شوند و در برنامه‌های نظامی که شامل جاسوسی و حمله می‌شود، فعالیت می‌کنند (حیدری، ۱۳۹۴: ۲).

2. RQ-4 Global Hawk

ورثروپ گرومن آرکیو-۴ گلوبال‌هاوک پهپاد ساخت شرکت نورثروپ گرومن است که توسط نیروی هوایی و نیروی دریایی ایالات متحده به عنوان یک هوایمای شناسایی به کار برده می‌شود.

۳. نماینده دائم ایران در سازمان ملل متحد

۴. مایک پمپئو، جان بولتون، جینا هاسپل و سیا

۵. رئیس مجلس نمایندگان آمریکا

۹-۲- رزمایش نیروی دریایی آمریکا در خلیج فارس

پس از سرنگونی پهپاد آمریکایی توسط سپاه بر فراز تنگه هرمز، آمریکا ناو هواپیمابر آبراهام لینکن را به خلیج فارس فرستاد تا توان دفاعی خود را تقویت کند، همچنین کاخ سفید برنامه‌هایی را برای شروع حمله نظامی به ایران مورد بررسی قرار داد. متقابلاً ایران حداکثر توان نظامی خود و نیروهای نیابتی‌اش را در حال آماده‌باش قرار داد (دیوسالار، اوت، ۲۰۱۹: ۳-۵). این تهدیدات نظامی، مکمل جنگ اقتصادی آمریکا برای ترغیب و ارعاب ایرانیان و در راستای عملیات روانی است.

رنالیسم تهاجمی معتقد است براساس تجربه تاریخی، دولت‌ها خود را درگیر مسائل خارج از مرزهای خود می‌کنند و به دنبال افزایش نفوذ بین‌المللی خود هستند. یعنی هرچه قدرت دولت و قدرت ملی افزایش یابد، منجر به سیاست‌های خارجی توسعه‌طلبانه‌تری می‌شود (آدمی و دشتگرد، ۱۳۹۱: ۴).

۹-۳- اجماع غربی - عربی - عبری

ایالات متحده با خروج از برجام به دنبال تحریم‌های فلج‌کننده و فشارهای بین‌المللی وارد شده بر ایران به واسطه اعمال تحریم‌ها، معادلات منطقه‌ای را تا حدودی دستخوش دگرگونی ساخت که از جمله آنها می‌توان به ائتلاف نظامی - عربی اشاره کرد. در چنین شرایطی کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس با همراهی آمریکا تلاش‌های جدیدی برای شکل دهی به ائتلاف نظامی عربی انجام می‌دهند تا ضمن تقویت موقعیت خود در جنوب غرب آسیا، زمینه‌های تضعیف قدرت ژئوپلیتیکی ایران را در منطقه فراهم آورند (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۲۴). در نگرش ترامپ، قدرت؛ ماهیت ساختاری و عملیاتی دارد و محور اصلی اندیشه سیاسی و امنیتی او بر سازوکارهای مربوط به کاربرد قدرت تعریف می‌شود (مصلی‌نژاد، ۲۰۱۸: ۲۰-۵۲). بر اساس چنین نگرشی است که تلاش می‌کند تا با تحریک قدرت‌های رقیب ایران در منطقه، به‌خصوص عربستان سعودی، به تغییر در موازنه قدرت در خاورمیانه دست بزند (سوری، ۱۳۹۷).

ایالات متحده تا حدودی با جانداختن نظریه آنارشیک بودن نظام بین‌الملل و ساختار هرج‌ومرج‌آمیز آن که خودیاری را الزام‌آور می‌کند (بیلیس و اسمیت، ۱۳۸۳: ۴۲۲) مقادیر قابل توجهی سلاح در منطقه به فروش رساند. به طوری که تنها پس از برقراری روابط امارات و رژیم

صهیونیستی، امارات موفق به خریداری جنگنده‌های اف ۳۵ از آمریکا شد و این معامله یکی از بزرگ‌ترین و گران‌ترین برنامه‌های تدارکاتی پنتاگون بود (دویچه‌وله فارسی: ۲۰۲۰).

طرفداران رئالیسم‌تهاجمی استدلال می‌کنند دولت‌ها به دنبال حداکثرسازی قدرت‌اند و مدعی‌اند کشورها به سیاست‌تهاجمی‌گرایش دارند. ماهیت آنارشیک نظام بین‌الملل کشورها را با کسری امنیت مواجه کرده و بی‌اعتمادی فراگیر و ثابت است، در حالی که امنیت جزئی لاینفک از جریان قدرت است و امنیت همیشه قدرت را تامین می‌کند (بورگز، ۲۰۱۴: ۴۴)؛ دولت‌ها در دنیایی مملو از تهدید زندگی می‌کنند و تمایل دارند قدرت خود را برای بقا به حداکثر برسانند (کریشنر، ۲۰۱۹: ۶۱) افزون بر اینکه شکل این تهدیدات از گذشته تاکنون دچار تغییرات شده است، به این معنا که با انقلاب «فناوری» تهدیدات جدیدی در کنار تهدیدات نظامی شکل گرفته و اصطلاح «سایبرنیک» به وجود آمده است و حملات سایبری سبب اختلال یا مسدود سازی سیستم‌های امنیتی و نظامی شده (پاپوی، استفنسکو، ۲۰۲۰: ۲) و تحولات در هوش مصنوعی و پردازش اطلاعات توانسته موجب تامین یا تهدید امنیت شود (Microsoft Corporation and Accenture LLP, 2018: 44). ای‌نگونه با کمرنگ شدن مرزبندی کشورها و ظهور بازیگران غیر دولتی امنیت پیچیده گشته است و دولت‌ها در وضعیت ناامنی دائمی قرار دارند و همواره در وضعیت بلا تکلیفی و بی‌اعتمادی نسبت به سایر کشورها و قدرت‌ها هستند، زیرا در هر شرایطی ممکن است علیه امنیت آن‌ها اقدام شود (کریشنر، ۲۰۱۹: ۶۱).

۹-۴- حملات سایبری^۱

امنیت سایبری بخشی از مفهوم مدرن امنیت ملی است. توسعه و استقرار فناوری‌های جدید، خطرات قابل توجهی را در حوزه امنیت سایبری در پی دارد. با وجود اهمیت فزاینده امنیت سایبری، قواعدی جهانی که تنظیم‌کننده رفتار مسئولانه در فضای سایبری باشند، وجود ندارند.

۱. تهدیدهای سایبری پدیدای جدیدی است که با تحول فناوری و گسترش ارتباطات جهانی از طریق شبکه وسیع اینترنت در سراسر جهان ظهور پیدا کرده و از یک سو، این تهدیدها گستره وسیعی اعم از موانع قانونی، فنی، سازمانی و فرهنگی را شامل می‌شوند از سوی دیگر، هزینه کم، تأثیرگذاری شگرف و عدم شفافیت عمومی در فضای سایبری، موجب شده بازیگران دولتی و غیردولتی از قدرت سایبری استفاده کنند تا به اهداف اجتماعی، ایدئولوژیکی، سیاسی، نظامی و مالی خود در فضای سایبری و دنیای واقعی دست یابند. این اهداف در فضای مجازی شیوه‌های متفاوتی مثل: جنگ سایبری، تروریسم سایبری، جرایم سایبری، جاسوسی سایبری و آشفتگی سایبری (خلیلی‌پور رکن‌آبادی و نورعلی‌وند، ۱۳۹۱: ۱۶۷-۱۷۱).

حملات مخرب به رایانه‌ها یا شبکه‌های رایانه‌ای که پشتیبان زیرساخت‌های حیاتی هستند یا باعث اختلالات قابل توجه می‌شوند؛ سرقت سایبری یا سوءاستفاده از اسرار تجاری از طریق ابزارهای سایبری فعال؛ و سوءاستفاده از اطلاعات به منظور تداخل یا تضعیف نهادها یا فرایندهای انتخاباتی (واسکز کالومولر و بوگدانوا، ۲۰/۰۵/۱۴۰۱).

اگرچه نواقعی گرایان در مورد توسعه دستور کار مطالعات امنیتی از جمله امنیت سایبری به اجماع نرسیده‌اند (خلیلی‌پور رکن‌آبادی و نورعلی وند، ۱۳۹۱: ۱۹۰) اما رئالیسم تهاجمی اذعان می‌دارد قدرت‌های بزرگ در جهت تضمین امنیت خود، همواره به دنبال بیشینه‌سازی درصد سهم خود از قدرت جهانی‌اند. قدرت فائقه بودن، بهترین راه تضمین بقاست، عرصه سایبر نیز فضایی است که در آن حمله بر دفاع سلطه و چیرگی دارد. رئالیسم تهاجمی چهارچوبی مفید جهت بررسی تعدادی از مسائل مرتبط با امنیت ملی در فضای سایبر مهیا می‌کند و در این فضا معمای امنیت را به سه روش مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. اولین وجه، رقابت تسلیحاتی سایبری بین کشورهایی که بر اساس نظریه رئالیسم تهاجمی به دنبال برتری در این فضای راهبردی هستند را افزایش می‌دهد و کنترلی بر تولید و انتقال سلاح‌های سایبری وجود ندارد. دومین وجه آنچه که بر رمز و راز امنیت افزوده می‌شود این است که صاحبان این سلاح‌ها قطعاً از آنها بهره‌برداری خواهند کرد. برخلاف سلاح‌های هسته‌ای، در شرایط کنونی این سلاح‌ها قابل استفاده هستند. سومین وجه مسئله این است که در حوزه سایبری نظم دفاع حمله به هم خورده است. در عرصه سنتی عبور از مرز هر کشور توسط طرف مقابل حمله محسوب می‌شد؛ اما در فضای مجازی این‌گونه نیست و حساسیت‌ها کمتر است. همچنین موضوعی به نام دفاع فعال وجود دارد که طی آن می‌توانید برای دفاع و جلوگیری از حمله سایبری وارد سیستم طرف مقابل شوید و آن را مختل کنید؛ بنابراین در اینجا هر کس وارد شبکه طرف مقابل شود می‌تواند مدعی اقدام پیشگیرانه شود (دهقانی، ۱۳۹۷: ۱۳۱-۱۳۰).

۹-۵- حملات سایبری به سایت‌های اتمی و نظامی ایران

خروج آمریکا از برجام و ازسرگیری فعالیت‌های هسته‌ای در ایران این فضا را برای اسرائیل مهیا کرد تا به برخی حملات سایبری در داخل خاک ایران از جمله انفجار و آتش‌سوزی در تاسیسات اتمی

نظرتز (ایندیپندنت: ۱۳۹۹/۰۴/۱۲)، دومین حمله به تاسیسات اتمی نظرتز (راديو فردا: ۱۲/ ۲۰۲۱/۰۴)، خرابکاری در مجتمع تساکرج (همشهری: ۱۴۰۰/۰۷/۱۲) دست زند.

۹-۶- ترور شهید سلیمانی^۱

آمریکا به شیوه‌های مختلف کوشید تا جمهوری اسلامی ایران را به میز مذاکره در خصوص مسائل هسته‌ای، موشکی و منطقه‌ای بازگرداند. این گزینه‌ها از تهدید و تشویق شروع و به گزینه تحریم و نهایتاً ترور سردار شهید قاسم سلیمانی - که نوعی اعلام آشکار جنگ بود - ختم شد. اقدامات آمریکا پس از ترور سردار شهید قاسم سلیمانی نیز تداوم یافت و این بار شکل و قالب جنگ روانی به خود گرفت (باقری دولت‌آبادی و شفیع سیف‌آبادی، ۱۳۹۹: ۱۴۹).

۹-۷- ترور دانشمند هسته‌ای ایران

تمرکز اصلی نظریه نواقع‌گرایی حداکثرسازی قدرت کشورها در ساختار قدرت بین‌المللی می‌باشد واقع‌گرایان تهاجمی استدلال می‌کنند دولت‌ها هرچه بیشتر قدرت به دست آورند در صورت شرایط مناسب می‌توانند هژمونی را دنبال نمایند (اکبرپورآلمه‌جوقی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۵۹-۱۶۰). اما دغدغه و نگرانی دولت‌مردان، مسئولین نظامی و تصمیم‌گیران سیاسی؛ ماهیت اهداف و خصوصیات جنگ احتمالی آینده در راستای پیشینه‌سازی قدرت می‌باشد، زیرا جنگ اطلاعاتی با سطوح مختلف هشت گانه‌اش (جنگ فرماندهی و کنترل، جنگ بر پایه اطلاعات، جنگ الکترونیک، جنگ روانی، جنگ هکرها، جنگ اطلاعاتی اقتصادی، جنگ سایبرنتیک و جنگ ادراکی) جامعه جهانی را تحت تاثیر خود قرار داده است (مرادپیری و خضرای، ۱۴۰۰: ۱۷۰). عدم تقارن، کوتاه بودن زمان درگیری، وسعت منطقه نبرد، سرعت در چرخش اطلاعات و ... موجب تغییر ماهیت نبردها شده است و نسل جدید تسلیحات نظامی و ربات‌ها، از جنگ افزارهای ثابت در نیروی دفاعی کشورهاست. تجهیزات نظامی از ابزارهای الکترونیکی پیشرفته‌ای است که به عنوان یک چشم الکترونیکی می‌تواند اهداف را ردیابی، آشکارسازی و هدف را از بین ببرد. ربات‌های نظامی تحت عنوان هوش مصنوعی مسئولیت‌ها و مأموریت‌ها را برعهده دارند؛

۱. ژنرال قاسم سلیمانی فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران در ۱۳ دی سال ۹۸ در اطراف فرودگاه بغداد به دست آمریکایی‌ها ترور شد. ترور شهید سلیمانی به دستور مستقیم «دونالد ترامپ» رئیس‌جمهور پیشین آمریکا صورت گرفت (همشهری آنلاین، ۱۴۰۰).

بنابراین فناوری از جمله عوامل مهم و تاثیرگذار بر امنیت ملی کشورهاست (مرادپیری و خضرای، ۱۴۰۰: ۱۶۷-۱۶۸). در این خصوص می‌توان به ترور شهید محسن فخری‌زاده، رئیس سازمان پژوهش و نوآوری وزارت دفاع اشاره نمود. وی در آذر ماه ۱۳۹۹ هدف حمله تروریستی قرار گرفت. علی فدوی، جانشین فرمانده کل سپاه پاسداران گفت: «آدمی در صحنه ترور نبود و در کل ۱۳ تیر شلیک شده و همه از تیربار داخل نیسان بوده است. تیربار داخل نیسان هم مجهز به یک سیستم هوشمند ماهواره‌ای که روی شهید فخری‌زاده متمرکز و از هوش مصنوعی بهره می‌برده است» (دویچه‌ویله: ۱۳۹۹/۰۹/۱۶).

نتیجه‌گیری

خروج ایالات متحده آمریکا از برجام پیامدهای امنیتی در ابعاد مختلف را برای ایران به دنبال داشت. از آنجا که دولت‌ها در سطح نظام بین‌الملل به دنبال قدرت‌یابی در راستای حفظ منافع و امنیت خود هستند. دولت ایران نیز پس از گذر از جنگ تحمیلی و قرار گرفتن در معرض تهدیدات مختلف امنیتی بر اساس منطق خودیاری بر آن شد تا از طریق اتکا به خود و پیشینه‌سازی قدرت، بقا و امنیت خویش را تامین نماید. فضا سازی در خصوص ماهیت فعالیت هسته‌ای ایران و اعمال تحریم‌ها علیه ایران، که ابعاد مختلفی از ناامنی را برای این کشور به وجود آورده بود مذاکرات منتهی به برجام را به دنبال داشت و سبب گردید تا تحریم‌ها علیه ایران برداشته شود. اما همانگونه که اشاره گردید خروج آمریکا از برجام ناامنی‌های نظامی از جمله تجاوز پهلاد به حریم هوایی ایران، رزمایش نیروی دریایی آمریکا در خلیج فارس، اجماع غربی- عربی- عبری، حملات سایبری و همچنین ترور شخصیت‌های برجسته نظامی و هسته‌ای را برای ایران در پی داشت. اهرم‌های بازدارندگی آمریکا در قبال ایران و در راستای مواجهه با برنامه هسته‌ای ایران سبب باز نگه داشتن دست رژیم صهیونیستی و بهره‌گیری از تاکتیک منطقه خاکستری گردید و بی‌شک قرار دادن نام سپاه پاسداران در لیست سازمان تروریستی از جمله اقدامات تهاجم ترکیبی در راستای منزوی ساختن ایران توسط آمریکا پس از خروج بود. تجربه‌های صورت گرفته در عرصه بین‌الملل و توافقات انجام شده نشانگر آن است که هیچ توافقی پایدار نبوده و چنانچه دولت

آمریکا تحریم را کاهش دهد یا توافقی را منعقد نماید، نه تنها دولت بعدی بلکه کنگره می‌تواند آن را لغو نماید.

بنابراین براساس جمع‌بندی انجام شده اقدامات لازم جهت مقابله و به حداقل رساندن پیامدهای امنیتی این خروج بایستی به‌موارد ذیل توجه نمود:

- در قالب یک سیاست راهبردی و مدون، روابط دیپلماتیک تدوین گردد تا منافع ملی و امنیتی در دراز مدت حاصل گردد و صرفاً بر اساس یک جنبه واکنشی و کاهش فشار تحریم‌ها به سمت یک کشور متمایل نشویم و چند جانبه‌گرایی را در دستور کار خود قرار دهیم؛

- گسترش علم هوش مصنوعی و بهره‌گیری از آن در امور نظامی و تسلیحاتی در راستای خنثی‌سازی حملات سایبری و افزایش ضریب اطمینان در امنیت ملی؛

- تقویت توان نظامی و پهپادی، همچنین تمرکز بر جنگ‌های نامتقارن توسط نیروهای نیابتی؛

- تقویت زیر ساخت‌های اقتصادی در راستای تقویت توان نظامی و افزایش جمعیت به عنوان قدرت نهفته جهت افزایش پتانسیل ایران در چارچوب رقابت برای امنیت در سیستم بین‌المللی و مقابله با بروز تهدیدات و تهاجم ترکیبی.

منابع

ابوالحسن شیرازی، حبیب‌الله. (۱۳۹۴). کالبدشناسی مذاکره هسته‌ای ایران و آمریکا تا حصول برجام و تصویب قطعنامه ۲۲۳۱. *مطالعات روابط بین‌الملل (پژوهشنامه روابط بین‌الملل)*، ۸ (۳۰)، ۹-۵۵.

آدمی، علی و دشتگرد، مجید. (۱۳۹۱). ایالات متحده و مهار متخاصمان در چارچوب احاله مسئولیت. *پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۱ (۳)، ۲۸-۱.

آدمی، علی و قریشی، سیده مهدیه. (۱۳۹۱). افول قدرت نرم آمریکا؛ شاخص‌ها و مؤلفه‌ها. *سیاست جهانی*، ۴ (۴)، ۱۸۷-۲۲۰.

آسیانپوز. (۱۴۰۰). افشاگری ترور شخصیت هسته‌ای با هوش مصنوعی؛ فخری‌زاده با «ربات ماهواره‌ای قاتل» کشته شد. *کدخبر*: ۵۸۷۷، ۱۴۰۰/۰۶/۲۸، قابل مشاهده در:

<https://www.asianews.ir/fa/newsagency/5877>

اشکوری، سید عبدالحمید. (۱۳۸۳). *ایران اتمی؛ گزارش از پرونده تکنولوژی هسته‌ای ایران*. دفتر جریان‌شناسی تاریخ معاصر، انتشارات همای غدیر.

افتخاری اصغر و خیراتی، عباس. (۱۳۹۸). *راهبردهای پس‌برجامی آمریکا علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه امنیت ملی، ۹(۳۳)، ۱۱۷-۱۴۴.

اکبرپورآلمه جوقی، علی. صالحی وثیق، محمدرضا و مکرمی، محمداقبر. (۱۴۰۱). *راهبرد امنیتی آمریکا در افغانستان (۲۰۰۱ - ۲۰۲۱) مبتنی بر واقع‌گرایی تهاجمی جان مرشایمر، نشریه علمی مطالعات راهبردی آمریکا، ۲(۷)، ۱۵۳-۱۸۰*.

اکو ایران. (۱۴۰۰). *از مزایای خودبده‌خودی توافق هسته‌ای غفلت نکنید!* قابل دسترس در:

<https://www.ecoiran.com/7527>

اندیشکده راهبردی تبیین. (۱۳۹۵). *چرایی و چگونگی امنیتی‌سازی مسئله هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران توسط غرب*. قابل دسترس در:

<http://tabyincenter.ir/1810>

باقری دولت‌آبادی، علی و شفیع سیف‌آبادی، محسن. (۱۳۹۹). *بررسی تاکتیک‌های جنگ روانی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران پس از ترور سردار شهید سلیمانی*. مجله سیاست دفاعی، ۲۰(۸)، ۱۴۹-۱۷۵.

برزگر، کیهان. (۱۳۹۷). *امکان «توافق بزرگ» بین ایران و آمریکا پس از خروج از برجام*. قابل دسترس در:

<https://www.cmess.ir/Page/View/2018-11-20/2461>

بیلیس، جان و اسمیت، استیو. (۱۳۸۳). *جهانی‌شدن سیاست: روابط بین‌الملل در عصر نوین*. ترجمه ابوالقاسم ره چمنی و دیگران، تهران، انتشارات ابرار معاصر.

بیوک، محسن و فرجی راد، عبدالرضا. (۱۳۹۷). *تبیین استراتژی ژئوپلیتیکی «ح.ا.» پس از برجام*. تحقیقات سیاسی بین‌الملل، ۱۰(۴)، ۲۶-۵۰.

تابناک. (۱۳۹۸). *شکایت ایران از آمریکا به سازمان ملل*. قابل دسترس در:

<https://www.tabnak.ir/fa/news/906887>

تهرانی حمید. (۱۳۹۷). *برجام راهبرد ایالات متحده و تمهیدات ایران؛ حفظ لاشه برجام با مکانیسم برجام*. مجله گزارش، شماره ۲۷۴، صص: ۴۳-۴۴.

جعفری نژاد و مدآبادی، فیدافه. (۱۳۹۳). *تأثیر برنامه هسته‌ای ایران بر نظام امنیت منطقه‌ای خاورمیانه (خلیج فارس)* با تأکید بر نظریه رئالیسم تهاجمی. فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، ۶(۲۰)، ۲۰۷-۲۲۷.

حاجی یوسفی، امیرمحمد. (۱۳۸۱). *نظریه والتز و سیاست خارجی ایران؛ مطالعه مقایسه‌ای دوران جنگ سرد و پساجنگ سرد*. فصلنامه سیاست خارجی، ۱۶(۴)، ۱۰۰۵-۱۰۳۰.

حق گو، جواد. (۱۳۹۵). پرونده هسته‌ای ایران و اقتصاد سیاسی دیپلماسی رسانه‌ای هژمون؛ بررسی منافع راهبردی آمریکا از ساخت بحران هسته‌ای ایران در منطقه غرب آسیا. فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۳(۴۴)، ۷-۲۸.

حیدری، سید عادل. (۱۳۹۴). بررسی تعرض پهپادهای جاسوسی به حریم دیگر کشورها از دیدگاه حقوق بین‌الملل با تأکید بر تعرض پهپاد آمریکایی به حریم ایران. کنفرانس بین‌المللی مدیریت و علوم اجتماعی، دبی، ۱-۱۴. خبرگزاری دانشجویان ایران «ایسنا». (۱۳۹۷). جان مرشایمر: ایرانی‌ها تسلیم نمی‌شوند/ راه تغییر رفتار ایران دخیل کردنش در عرصه بین‌المللی است. کد خبر: ۹۷۰۴۲۷۱۵۲۴۲، قابل مشاهده در:

<https://www.isna.ir/news/97042715242>

خلیلی پور رکن‌آبادی، علی و نورعلی وند، یاسر. (۱۳۹۱). تهدیدات سایبری و تأثیر آن بر امنیت ملی. مطالعات راهبردی، ۱۵(۲)، ۱۶۷-۱۹۷.

خورشیدی، عباس و قریشی، سید حمیدرضا. (۱۳۸۱). راهنمای تدوین رساله و پایان‌نامه تحصیلی (از نظریه تا عمل). نشر یسپرون.

خوزین، حسن. (۱۴۰۲). کارگاه آموزشی «اصول ابعاد و ویژگی‌های جنگ ادراکی شناختی». موسسات مطالعات جهان معاصر، خرداد ۱۴۰۲، قابل مشاهده در:

<https://jahanemoaser.ir/the-principles-dimensions-and-characteristics-of-cognitive-perceptual-warfare/>

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۹۴). نظریه‌ها و فرآیندها در روابط بین‌الملل. تهران: نشر مخاطب. دهقانی، علی اصغر. (۱۳۹۷). بازدارندگی سایبری در امنیت نوین جهانی: تهدید سایبری روسیه و چین علیه زیر ساخت‌های حیاتی آمریکا. فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۸(۴)، ۱۲۱-۱۴۷.

دویچه‌وله فارسی. (۱۳۹۹). سردار فدوی: فخری‌زاده با استفاده از هوش مصنوعی ترور شد. قابل مشاهده در:

<https://www.dw.com/fa-ir/a-55840041>

دویچه‌وله فارسی. (۲۰۲۰). اف ۳۵ برای کشورهای عرب خلیج فارس، بمب سنگر شکن برای اسرائیل؟ قابل مشاهده در:

<https://www.google.com/amp/s/amp.dw.com/fa-ir>

دیلم صالحی، بهروز و صائبی، غلامرضا. (۱۳۹۶). تحلیل سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در قبال پرونده هسته‌ای ایران با رویکرد سیستمی. پژوهش‌های راهبردی سیاست ۶(۲۱)، ۱۲۷-۱۵۰.

رحیمی، رضا، یزدان‌پناه، کیومرث و زارعی، بهادر. (۱۳۹۷). تحلیل عوامل ژئوپلیتیکی شکل‌گیری ائتلاف نظامی عربی در منطقه جنوب غرب آسیا و آثار آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۰(۴)، ۱۰۱۱-۱۰۲۷.

رستمی، فرزاد، نادری، مسعود. (۱۳۹۵). برج‌ام، پرونده اتمی و بسترهای امنیتی سازی و غیرامنیتی سازی. فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، ۸(۲۷)، ۱۵۱-۱۷۵.

- رضایی پیش رباط، صالح. (۱۳۹۶). دسترسی آژانس به مراکز نظامی از منظر حقوق بین الملل (با تأکید بر برجام). فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۰(۷۶)، ۶۵-۸۴.
- رضایی پیش رباط، صالح. (۱۳۹۷). تأملی بر توسعه، تحول و چشم‌انداز پادمان‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی؛ با تأکید بر برجام. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۱(۳)، ۱۰۳-۱۳۳.
- رضوی نژاد، سید امین. (۱۳۹۵). بررسی استراتژی‌های ایران و آمریکا در پس‌ابرجام طبق نظریه بازی‌ها. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۱(۳)، ۱۲۶-۱۴۷.
- روی، پل. (۱۳۸۲). معمای امنیت اجتماعی. مترجم منیژه نویدنیا، مطالعات راهبردی، ۳(۳)، ۶۸۵-۷۰۸.
- زاهدی نسا و امینی سعید. (۱۳۹۵). تأثیر برجام بر همکاری‌های امنیتی اتحادیه اروپا و ایران. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۶(۲۰)، ۳۵-۵۰.
- سایت تحلیلی خبری عصر ایران. (۱۴۰۱). نیویورک تایمز: حمله پهپاد اسرائیلی به سایت پارچین/ اذغان به اسرائیلی بودن پایگاهی که سپاه موشک باران کرد. قابل مشاهده در: <https://www.asriran.com/fa/news/841900>
- سوری، حسین. (۱۳۹۹). سناریوی خلع سلاح هسته‌ای لیبی در ایران ارائه راهکارهای مقابله. تهران: ناشر: دیبا دخت.
- سوری، روح‌الله. (۱۳۹۷). خروج آمریکا از برجام، فرصت‌ها و موانع پیش روی ایران. مرکز بین‌المللی مطالعات صلح (IPSC)، قابل دسترس در: <https://peace-ipsc.org/fa/%d8%ae%d8%b1%d9%88%d8%ac->
- سیدتقی زاده، سید حمید، رئیسی، لیلا و اسماعیلی، بشیر. (۱۳۹۸). بررسی مشروعیت تحریم‌های یکجانبه آمریکا پس از خروج از برجام بر اساس منشور ملل متحد. فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۲(۴۷)، ۳۹-۷۰.
- شعاریان، ابراهیم، جمشیدی، تورج. (۱۳۹۹). خروج از برجام و جبران خسارت ناشی از عدم اجرای قراردادهای تجاری بین‌المللی. پژوهش حقوق عمومی، ۲۲(۶۹)، ۹-۳۳.
- شیرخانی، محمدعلی و مهاجرپور، حامد. (۱۳۹۱). واقع‌گرایی و نقش منابع انرژی در سیاست خارجی. فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۴(۱۳)، ۱-۴۱.
- طغیانی، مهدی و همکاران. (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر اقتصاد تحریم (مبانی نظری و تاریخچه تحریم در جهان و ایران). سازمان پدافند غیر عامل کشور/ قرارگاه پدافند اقتصادی، انتشارات نیلوفران.
- ظریف، محمدجواد، صالحی، علی‌اکبر، عراقچی، سید عباس و تخت روانچی، مجید. (۱۴۰۰). راز سر به مهر. گردآوری: سید علی موجانی، تهران: انتشارات اطلاعات
- عابدینی، عبدالله. (۱۳۹۵). مقایسه تحریم تسلیحاتی علیه ایران در قطعنامه ۲۲۳۱ و قطعنامه‌های پیش از آن. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۹(۲)، ۱۰۷-۱۲۸.
- عبداله‌خانی، علی. (۱۳۸۹). نظریه‌های امنیت. تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

عسگرخانی ابومحمد. (۱۳۹۹). خنثی سازی قدرت بازدارندگی پیچیده ایران هدف کلان آمریکا. نشست رویداد استراتژیک (۱۲)، قابل مشاهده در:

<https://csr.ir/fa/news/968>

فارس. (۱۳۹۸). فرانسه خواستار مذاکره ایران و آمریکا قبل از گام برجای جدید تهران شد. کد خبر: ۱۳۹۸۷۱۰۰۰۱۲۸۵، قابل مشاهده در:

<https://www.farsnews.ir/news/13980710001285>

فتحی، فرحناز. (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل بایسته‌های رئالیسم تهجمی با نگاه تطبیقی نظریه نو واقع‌گرایی. فصلنامه بین‌المللی قانون یار، ۴(۱۵)، ۸۲۳-۸۵۳

قنبرلو، عبدالله. (۱۳۹۷). مبنای نظری تحریم‌های مربوط به برنامه هسته‌ای ایران مقایسه دیپلماسی دولت‌های ترامپ و اوباما. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۱(۲)، ۷۵-۹۹.

قهرمان پور، رحمن. (۱۳۹۵). سیاست خارجی و دیپلماسی هسته‌ای ایران از تقابل تا اعتمادسازی. تهران: انتشارات تپسا.

کاشانی، فرشاد. (۱۳۹۷). نبرد تفسیرها و غنی سازی اورانیوم در ایران: واکاوی تفسیرهایی که به برجام انجامید. ناشر دنیای اقتصاد

کوشکی، محمدصادق و میرحسینی، فرشته. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران و رژیم صهیونیستی. فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، ۴(۱۳)، ۸۱-۱۲۷.

کوشکی، محمدصادق، شفیعی، اسماعیل و غضنفری، عزیز. (۱۳۹۸). خروج آمریکا از برجام و مقابله با راهبرد بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۷(۱۵)، ۳۲۱-۳۴۸.

کیهان. (۱۴۰۰). دست و پا زدن صهیونیست‌ها برای بزرگنمایی «ترقه بازی» در اصفهان. قابل مشاهده در:

<https://kayhan.ir/fa/news/259263>

مارش، دیوید و استوکر، جری. (۱۳۸۷). روش و نظریه در علوم سیاسی. ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

متفکر، حسین. (۱۳۸۶). جنگ روانی.. قم، دفتر عقل پژوهشکده تحقیقات اسلامی سپاه

مرادپیری، هادی و خضرای، حمیدرضا. (۱۴۰۰). نقش فناوری‌های نوین اطلاعاتی در جنگ‌های آینده. دوفصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم، ۱۰(۲)، ۱۵۹-۱۷۷.

مرادی، عبدالله. (۱۳۹۴). پسابرجام؛ گزینه‌های راهبردی و الگوی نفوذ دشمن در جمهوری اسلامی. فصلنامه مطالعات عملیات روانی، ۴(۴۲)، ۱۱۹ - ۱۳۸.

مرشایم، جان. (۱۳۸۸). تراژدی قدرت‌های بزرگ. مترجم: غلامعلی چگینی زاده، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری. (۱۳۹۷). دیپلماسی اقتصادی: راهبردی ضروری برای مقابله با جنگ اقتصادی آمریکا. قابل دسترس در:

<https://www.css.ir/fa/content/113557/>

مصطفی نژاد، عباس. (۱۳۹۱). سیاست‌گذاری اقتصادی؛ مدل، روش و فرایند. تهران، انتشارات رخداد نو. نجم‌آبادی، مرتضی و بخشی، رامین و زرنگار، احسان. (۱۳۹۸). جنگ به ضرورت تهدید بقا و عدم حمله نظامی آمریکا به ایران. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۴(۴۶)، ۷۹-۱۰۲.

نصر، صلاح. (۱۳۸۱). جنگ روانی. مترجم محمود حقیقت کاشانی، تهران: سروش، چاپ دوم همشهری آنلاین. (۱۴۰۰). جزئیات جدید ترور شهید سلیمانی از نحوه کمین تا اجرای ترور؛ لیبسی که عوامل ترور بر تن داشتند. قابل دسترس در: <https://www.hamshahrionline.ir/news/649297/>

همشهری. (۱۴۰۰). اسرائیل عامل حمله به مجتمع تساکرج بود. قابل مشاهده در:

<https://newspaper.hamshahrionline.ir/id/142256>

واسکز کالو مولر، ماریا و بوگدانو، ایرینا. (۱۴۰۱). نقش تحریم‌های یک‌جانبه سایبری در قانون‌گذاری جهانی امنیت سایبری چیست؟ مترجم: امین رئوفی، قابل مشاهده در:

https://bigdeliacademy.com/1401/05/20/cybersecurity_sanctions_aminraoufi

وزارت امور خارجه. (۱۴۰۰). بیست و دومین گزارش سه‌ماهه اجرای برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) به مجلس شورای اسلامی شامل آخرین وضعیت مذاکرات جاری. قابل مشاهده در:

<https://mfa.gov.ir/files/mfa/PDF/210711-MJZ-22nd%20Majlis%20Report-Full%20CD.pdf>

B. Landau Emily, 2019, *Iran's Nuclear Violations: Jcpoa and Beyond*, INSS Insight NO,1232 Security, European Leadership Network, Stable URL: <http://www.Jstor.com/stableresrep19382>

Beck Martin, 2018, *An International Relations Perspective on the Iran Nuclear Deal*, Vol. 63, No. 4 (Autumn, 1987), pp. 736-738, Stable URL: <https://www.jstor.org>

Burgess, J. Peter. (2014). "The Future of Security Research in the Social Sciences and Humanities. Standing Committee for the Humanities (SCH): 44

Divsallar Abdolrasool, Otte Marc, 2019, *Reviving the security function: EU. s path to save the Jcpoa*, Security Policy Brief, NO:113, pp:1-9, Stable URL: <https://www.jstor.org>

Hole Maximilian ,2018, *If the Jcpoa collapses; Implications for Nuclear Non-Proliferation and Internationals Security*, European Leadership Network, pp:1-19, Stable URL: <http://www.Jstor.com/stableresrep22129>

Ibsen David (2019), *President of the United Against Nuclear Iran*, Available at: <https://www.euractiv.com/authors/david-ibsen-president-of-the-united-against-nuclear-iran/>

John Irish, Robin Emmott, (2019), *EUROPE NEWS*, Available at: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-europe-analysis/european-concerns-raise-prospect-of-renewed-u-n-sanctions-on-iran-idUSKBN1XM2EB>

K. waltz, Theory of Inernational politics, pp. 87-89

- Kirshner, Jonathan (2010), *The tragedy of offensive realism: classical realism and the rise of China*, *European journal of international relations*, Vol. 18, No. 1, pp 53- 75, Available at <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066110373949>
- Microsoft Corporation and Accenture LLP. (2018). "FUTURE OF PHYSICAL SECURITY": 44.
- Miichael S. Bell(2020), *The Iranian Nuclear Program, United States Interests and Policy Choices in the Middle East*, We didn't start the fire,pp: 1-9, Available at: <https://www.jstor.org>
- Mossalanejad, Abbas, (2018)," *The Middle East Security and Donald Trump's Grand Strategy*", *Geopolitics Quarterly*, Volume: 13, No 4, Winter, Available at: http://journal.iag.ir/article_60035_8054239e1007b462bf31aa0bd33e329.pdf
- Slavin Barbara (2018), *The Dangerous Consequences of US Withdrawal from the Iran Nuclear Deal*, available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-dangerous-consequences-of-us-withdrawal-from-the-iran-nuclear-deal/>
- Ștefănescu, Daniel -Cornel. & Alina Papoi. (2020). " *New Threats To The National SECURITY OF STATES – Cyber Threat* ".Scientific Journal of Silesian University of Technology 17: 2.
- The New york times (2019), *Strikes on Iran Approved by Trump, Then Abruptly Pulled Back*. Available at: <https://www.nytimes.com/2019/06/20/world/middleeast/iran-us-drone.html>
- van Veen, Erwin (2020), Report Part Title: *European performance: A critical self-assessment Report Title: Coming out and breaking out Report Subtitle: The US, Iran and Europe go nuclear*, pp: 13-16, Available at: <https://www.jstor.org/stable/resrep26542.7>
- k. waltz (1979), *theory of international politics*, available at: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/486328/mod_resource/content/0/Kenneth%20N.%20Waltz%20Theory%20of%20International%20Politics%20Addison-Wesley%20series%20in%20political%20science%20%20%20%201979.pdf
- Whitman, Elizabeth, *What Sanctions Against Iran Won't Be Lifted? Bans For Terrorism Support, Human Rights Abuses To Remain Intact*,*International Business Times* (14 July 2015) Available at: <https://www.ibtimes.com/what-sanctions-against-iran-wont-be-lifted-bans-terrorism-support-human-rights-abuses-2008066>.